

התימנים בחברה ובכלכלה של המושבות

בת-ציון עראקי קלורמן

יהודים מתימן החלו להתיישב במושבות החקלאיות בשנת 1908. בשנה זו הגיעה קבוצת העולים הראשונה ממחוז חידאן שבצפון תימן והתיישבה ברחובות. שנה לאחר מכן הגיעה קבוצה נוספת, גם היא מצפון תימן, ואנשיה נחלקו בין רחובות, ראשון לציון ופתח תקוה. אחריהם הוסיפו ובאו למושבות עולים ממחוזות תימן השונים, חלקם בעקבות שליחות שמואל יבנאלי (1911–1912) ואחרים ללא קשר לשליחותו. יהודי תימן פגשו במושבות יהודים אשכנזים שבידיהם היו כל עמדות השליטה בחיים הפוליטיים, החברתיים והכלכליים, ואלה לא מיהרו לוותר עליהן. תהליך השתלבותם של התימנים בחיי המושבות החל בעמדת פתיחה נמוכה. רצונם להשתתף כשותפים ולהשפיע נתקל במהמורות רבות. הם הגיעו להישגים רק לאחר שנים ארוכות – וגם אלו היו פחותים לעומת התבססות מעמדה הכלכלי והחברתי של השכבה השלטת במושבות ובחיי היישוב.¹ בכל המושבות, ובכלל זה בראשון לציון שתעמוד במרכז דיוננו, נזקקו התימנים בשנותיהם הראשונות בארץ לשירותים שונים של המושבה והיו תלויים בה כמעט לגמרי בעניינים כגון, עבודה, קורת גג, אספקת מים ושירותים רפואיים. לעומת יחסי תלות אלה, היה המצב הפוך בעניין השחיטה והקצבות: התימנים לא נזקקו לשירותי המושבה אלא היא זו שנוקקה לשירותי השוחטים והקצבים התימנים. דומה היה שבתחום זה – הקשור לריטואל דתי המשותף לתימנים ואשכנזים ושבו לספק צורך בסיסי במזון כשר – היה גלום פוטנציאל לשמש גורם מאזן שיוכל לטשטש במעט את הבדלי המעמדות, לקרב את שתי הקבוצות ואף לתת בידי התימנים

1 על התימנים וניסיונם הכושל להתיישב במושבי העובדים נחלת יהודה, ראו מאמרי: 'התיישבות פועלים תימנים ואשכנזים: מראשון-לציון לנחלת-יהודה ובחזרה', קתדרה, חוב' 84 (תשנ"ז) (להלן: עראקי קלורמן, התיישבות), עמ' 106-85.

נקודת זינוק שתאפשר להם להשתלב ביתר קלות בחיי המושבות. מאמרי יתמקד בראשון לציון כדוגמא מייצגת למצב במושבות האחרות.² ייבדק אופן השתלבות התימנים במערך השחיטה והקצבות וכן באיזו מידה אפשר להם עיסוקם בענף זה לבנות גשר שיקרבם לאוכלוסיית הרוב במושבה וישפר את מעמדם בה.³

ראשוני התימנים, שבעים וארבעה נפש, הגיעו לראשון לציון בשנת 1909 ובשנת 1917 כבר מנו 124 נפש מתוך כלל 1,426 תושבי המושבה.⁴ התימנים בראשון לציון היו קהילה מאורגנת למדי. בני הקבוצה הבולטת שבהם באו ממחוז חידאן שבצפון תימן עם מנהיגותם המוכרת – הרבנים שלום חבקוק בן פנחס-עראקי וטביב בן אברהם (טביב 'הזקן'). שני אלה פעלו גם כשוחטים עבור בני עדתם. לצדם עבדו המנקרים סעדיה טביב ודוד קפלה. זמן קצר לאחר בואם לראשון לציון החלו קצבי התימנים למכור בשר גם לתושבים אחרים במושבה ובשנים שלאחר מכן הם השתלטו על ענף הקצבות.⁵ הבשר שמכרו היה זול כיוון שהשוחטים והמנקרים קיבלו שכר מועט עבור עבודתם, הקצבים לא שילמו למושבה מס על השחיטה, כפי שעשה הקצב האשכנזי, ומתח הרווחים שלהם היה נמוך יחסית.

יכולתם של השוחטים והקצבים התימנים להתחרות בהצלחה בשחיטה האשכנזית עלתה בכרוך בשנים הראשונות לאחר בואם. סחר הבקר באזור התנהל בעיקר על-ידי ערביי הכפר סתריה (על אדמתו יושב כיום המושב תלמי מנשה ליד באר-יעקב) ואלה סיפקו את הסחורה לקצבים. בדצמבר 1917 מסר ועד המושבה את הזיכיון לאספקת בשר כשר למושבה לרועה ערבי ושמו עבד, כנראה מסתריה, ולשותפו היהודי תימני

2 על הבעיות בענייני השחיטה והניקור ברחובות, ראו: פנחס קפרא, מני תימן ובשעריים רחובות, רחובות תשל"ח, עמ' 167; למאבק על השחיטה והקצבות התימנית בפתח תקוה ראו אצל שמעון רובינשטיין, 'האמנם "גבעונים"? יוצאי תימן בפתח-תקוה ומושבות יהודה בתקופת המעבר מהשלטון התורכי לשלטון הבריטי', בתוך: שלום סרי (עורך), סעי יונה: יהודי תימן בישראל, תל-אביב [1983], עמ' 215; אמנון מעבי, מחנה יהודה ממושב לשכונה 1913–1937, פתח-תקוה תש"ס, עמ' 141–139; על נושא זה בהדרה, ראו: אבנר סבוראי ומישאל כספי-מסורי, נחליאל: סיפורם של ראשונים, חדרה תשנ"ח, עמ' 189–205.

3 אין מאמר זה דן בהיבט ההלכתי של שחיטת התימנים והסמכת שוחטים ומנקרים. על כך ראו למשל: יוסף קאפה, הליכות תימן, ירושלים תשל"ח, עמ' 97–88; יוסף צוריאלי, מינוי ושחיטה בתימן בדורות האחרונים, ירושלים תש"ן; על ההבדלים בין מנהגי השחיטה האשכנזים למנהגים הספרדים המחמירים יותר, ראו למשל: צבי זוהר, "להחזיר עטרה ליושנה" – חזונו של הרב עובדיה' (להלן: זוהר, להחזיר), בתוך: יואב פלד (עורך), ש"ס – אתגר הישראליות, תל-אביב 2001 (להלן: פלד, ש"ס), עמ' 164–163.

4 הנתונים מתוך מרשם התושבים שנערך בראשון לציון בשנת 1917, ארכיון מוזיאון ראשון לציון (להלן: 'אמר"ל'), א 2 – 1 / 4; ראו גם: 'רשימת המתיישבים התימנים בראשון-לציון בשנת 1909', בתוך: אהרן עראקי, זכרונות אהרן, בת-ציון עראקי קלורמן (עורכת), ראשון לציון תשס"א, עמ' 104–103.

5 הלל א' ינובסקי, 'המוסדות הדתיים', בתוך: דוד יודילוביץ, ראשון-לציון: התרם"ב-התש"א, ראשון לציון תש"א (להלן: 'ינובסקי, המוסדות הדתיים'), עמ' 382.

סאלם (שלום) רחבי, שהציעו למכור במושבה בשר במחיר הזול ביותר. בפרוטוקול הישיבה נרשם:

נותנים לעבד הרועה ושותפו היהודי התימני סלם הרשות לשחוט ולתת בשר להמושבה באופן מספיק באותו המחיר של האונקיה בשר כמו במושבה רחובות שכנתנו. להודיע לקהל במקום רואים: כי עסק האטליו נמסר להקצב הנ"ל אך לפי שעה במחיר כמו ברחובות. והרוצה לקבל את חכירת האטליו באופן תמידי יפנה להועד עם הצעת תנאים לבוא בהתקשרות.⁶

א. השחיטה התימנית ושאלת כשרותה

על רקע חדירת התימנים לתחום שיווק הבשר לכל תושבי ראשון לציון התעוררה בשנת 1915 השאלה בדבר כשרות השחיטה שלהם. נושא זה נכרך בעבודת הקצבים והיה עתיד להעסיק את פרנסי המושבה בשנים הבאות. בשנה זו פנו לרבנות ביפו גורמים במושבה, כנראה השוחט האשכנזי יעקב מרדכי זינגר,⁷ והתלוננו ששחיטת התימנים, וכן הניקור שלהם, אינם על-פי הדין. הספק באשר לכשרות שחיטת התימנים ובמיוחד הניקור התימני התעורר בוודאי מסיבות דתיות בשל מנהגים שונים שהיו נהוגים אצל התימנים ולא היו מקובלים אצל האשכנזים.⁸ אולם, כפי שידוע במקרים אחרים כאשר נימוקים דתיים מגויסים למטרות פוליטיות וכלכליות, הועלו במהרה לצד הנימוקים הדתיים גם הטענות שהתימנים גורמים נזק כספי לאשכנזים בעלי החזקה בענף הבשר, לשוחט, למנקר ולקצב, ואף לוועד המושבה שמסי השחיטה אינם מגיעים אליו. התחרות הכלכלית הייתה בשנים הבאות מניע עיקרי במלחמת האשכנזים בשחיטת התימנים. מעניין להזכיר כי בסוף המאה התשע-עשרה היו אלה רבני הספרדים, שנאבקו בשחיטה האשכנזית ופסלו אותה לקהל הספרדים. הסברם התבסס על נימוקים הלכתיים שהצביעו על מנהגי שחיטה מקלים ופסולים של העדה אשכנזית. עם זאת, סיבות כלכליות היו מניע מרכזי במאבק זה.⁹

6 פרוטוקול ישיבת ועד המושבה, מס' 9, 27.12.1917, אמר"ל, 17/1.

7 זינגר פעל כשוחט המושבה משנת 1888 ועד פטירתו בשנת 1928. על זינגר ופעילותו כמדריך רוחני במושבה, ראו: ינובסקי, המוסדות הדתיים, עמ' 387-386.

8 כרוז של הרב אברהם יצחק הכהן קוק, כ"ו טבת תרפ"ג (14.1.1923) וכרוז נוסף משנת 1923, אוסף פרטי, יוצאים נגד המנקרים התימנים 'שהם מכשילים את הרבים בזה שמשאירים חלב וקרומים וגדים אחרי נקורם'.

9 כך מראה מרדכי אליאב, ארץ-ישראל ויישובה במאה הי"ט, ירושלים, 1978, עמ' 15. הדברים מובאים אצל זוהר, להחזיר, עמ' 166-165, שפרשנותו מציגה את ההבדל העקרוני בין השחיטה הספרדית לאשכנזית כגורם החשוב ביותר במאבק. בזמן (בשנת 1909) ובמקום אחר, עמדתו של הרב יצחק אסולין, הרב הספרדי של יפו, כלפי דוד אבן סלימאן קפרי, השוחט התימני מרחובות, מעלה

מכל מקום, הטענות ההלכתיות כנגדם אילצו את השוחטים התימנים, שלום בן פנחס-עראקי וטביב בן אברהם, להגן על כשירותם בפני מוסדות הרבנות בארץ-ישראל. באגרתם לרבנות הראשית כתבו: 'והוכרחנו לנסוע אליכם למשרד הרבנות להבדק לכם ולהראות לכם את סכינינו ואחרי הבדיקות והשאלות בדיני שחיטה, מסרתם לנו תעודות המעידות על בקיאותינו, חוץ מהתעודות שהיו לנו מחכמי ורבני תימן. זה היה ביום כ"ג חשוון תרע"ו' [31 באוקטובר 1915].¹⁰

האישור שקיבלו השוחטים בשנת 1915 על מהימנותם ובקיאותם לא השקיט את המתנגדים להם, ולאורך כל שנות עבודתם המשיכו גורמים אשכנזים לערער על סמיכתם ועל כשרותם ובמיוחד על הניקור התימני. נראה שהטענות כנגד מנהגי הניקור התימני, שהיו מקילים יותר מאלו של האשכנזים, היו סלע המחלוקת העיקרי שגרר בעקבותיו את פסילתה של השחיטה התימנית כולה. המתנגדים פנו לרבנות ביפו ובירושלים והשיגו ממנה מכתבים והודעות הפוסלות את שחיטת התימנים בעבור קהל האשכנזים. לאחר הודעות כאלה נאלצו התימנים להגן שוב ושוב על כשירותם ועוד פעם קיבלו אישורים בכתב על כך, למשל בשנת 1916. במכתבי התשובה לפנייה שהגיעה אליהם הודיעו החכם באשי והבד"ץ כי שחיטת התימנים פסולה ואסורה.¹¹ מכתביהם באו לדיון בפני ועד המושבה בדצמבר 1916 והוועד החליט: 'להדביק במקום רואים את מכתבי הרבנים בשלמותם ולהטיל סכום מס על כל אונקית בשר הנמכרת באטליזי האשכנזים והתימנים כאחד'.¹² ועד המושבה לא התערב ולא הפריע לשוחטים ולקצבים התימנים, אך בכל זאת שיתף פעולה בפעם הזאת עם הרבנים בכך שתלה את מכתביהם בפומבי. ערעור נוסף על כשירות השוחטים הועלה בשנת 1918: 'שוב התעורר השטן פעם שנית ועוד חרצתם משפט עלינו והוצאתם קו"ק [קול קורא] וכו' והוכרחנו עוד לנסוע אליכם ליפו וכו' ואחרי הבדיקות מסרתם לנו תעודה בחתימת יד הרה"ג רבי יוסף דיין והרב ח"ב בן ציון עזיאל. זה היה ביום כ"ג אדר תרע"ח' [7 במארס 1918].¹³

במשך כשלוש שנים לא הופרעו השוחטים ממלאכתם. אולם בחודש מארס 1921 העלה יעקב מרדכי זינגר מחדש את שאלת השחיטה התימנית. הוא כתב מכתב לוועד

במפורש נימוק כלכלי להגבלת יכולתו של השוחט לפעול בעירו. הרב אסולין חתם על כתב הרשאה המאשר את בקיאותו של השוחט בהלכות שחיטה על-פי המנהג הספרדי, והודיע 'שאיך כל חשש כלל' לאכול משחיטתו, 'אך בתנאי שיהיה שוחט ובודק רק בתוך קהל קדוש עדתו עדת התימנים ה' ישמרם כדי שלא יגרום נזק לשוחטים הקבועים'. כלומר, שחיטתו מוגבלת לתימנים בלבד, לא מסיבות הלכתיות אלא כדי שלא יגרום נזק כלכלי לשוחטים אחרים במושבה. מתוך המסמך 'זואת התעודה בישראל', ה' אדר א' תר"ע (1910), אוסף משפחת מזעקי.

10 איגרת השוחטים בראשון לציון לרבנות הראשית, תרפ"ג, דצמבר 1922, אוסף פרטי.

11 הכוונה לרב בן-ציון מאיר חי עזיאל, שמונה לתפקיד החכם-באשי, הרב הראשי, של יפו בשנת 1911 וייצג את יהודי המקום בפני השלטונות העות'מאנים.

12 פרוטוקול ישיבת ועד המושבה, מס' 137, 26.12.1916, אמר"ל, ע' 16.

13 איגרת השוחטים.

המושבה, ערער על כשרותה והוסיף נימוקים של הפסד כספי לוועד המושבה ולקצב האשכנזי. הוא התלונן 'על הקצבים התימנים שפתחו חנות במושבה ומוכרים בשר וע"י זה גורמים להיזק לוועד בזה שהם לא משלמים מס השחיטה וגם היזק לקצב'.¹⁴ זינגר עוד הוסיף ושלח שליחים לאנשי המושבה שקנו מבשר התימנים והודיע להם שהבשר שרכשו הוא טרף.

החל משנת 1919 ובמשך כחמש שנים השתתפו התימנים בבחירות, שנערכו אחת לשנה, לוועד המושבה ברשימה עצמאית, 'רשימת התימנים'. הם הצליחו להכניס את נציגם, אברהם טביב (בנו של השוחט טביב בן אברהם), לוועד הפועל של המושבה. טביב ניסה ככל יכולתו לקדם את ענייני התימנים אך רק לעתים רחוקות הצליח לעשות כן.¹⁵ ישיבת ועד המושבה, שנערכה במאוס 1921 דנה בשאלת השחיטה התימנית כפי שהועלתה על-ידי זינגר. טביב דחה את דברי זינגר 'בנוגע לדת ומסכים להטיל מס על הקצבים'. עדינה כהנסקי, חברת הוועד מסיעת התושבים, סייעה לטביב:

לועד צריך לענין העובדה עד כמה האטליז משלם מסים ולא ענינו לחפש חטאים אם שחיטת התימנים אסורה או לא. על הועד לדרוש לירה לגלגלת [בהמה שנשחטה]. נהוג במושבה זה 3 שנים [מאז הזיכיון שניתן ל'סלם התימני'] שהתימנים מוכרים לאשכנזים בשר, ולא היתה הרשות לשוחט לשלוח להגיד בבתיים שבשר התימנים טריפה, כמו שעשה בשבוע העבר.¹⁶

ועד המושבה הכיר שאין טעם להתנגד לשוחטים שעבדו עבור הקצבים התימנים. דאגתו העיקרית הייתה לגבות מהקצבים מס בסך לירה אחת עבור כל בהמה ששחטו במושבה. כדי להגביר את פיקוחו על הקצבים החליט הוועד לשכור את השוחטים התימנים כעובדי המושבה: 'הועד ישלם דמי שחיטה לשוחט של התימנים כפי המחיר שהקצב משלם כעת'.¹⁷ כיוון שטביב בן אברהם ושלום בן פנחס-עראקי סירבו להצעת ועד המושבה לשכור רק אחד מהם כשוחט המושבה, הסכים הוועד להעסיק את שניהם. כך הפכו בראשית 1921 שני השוחטים התימנים לעובדי מועצת ראשון לציון.

14 פרוטוקול ישיבת ועד המושבה, מס' 185, 5.3.1921, אמר"ל, ע 18.

15 בשנת 1924 התברר שיש ביכולתם של התימנים, בגלל כוחם האלקטוראלי וקואליציה שעשו עם גורמים מסוימים במושבה, להשפיע על יחסי הכוחות הפוליטיים במקום. לנוכח סכנה זו פעלו פרנסי המושבה במהירות כדי להדיר את התימנים מהשתתפות בבחירות. עקב כך, הם לא לקחו עוד חלק בחיים הפוליטיים של ראשון לציון ובהמשך טענו שיישובם עצמאי ואינו שייך בשום אופן למושבה.

16 פרוטוקול ישיבת ועד המושבה, מס' 185, 5.3.1921, אמר"ל, ע 18.

17 שם.

ייתכן שהשינוי במעמד השוחטים התימנים והפיכתם לעובדי מועצת המושבה, התקבל על-ידי זינגר כאיום על מעמדו והוא שוב פנה לרבנות בתלונה על כשירותם. פנייתו הניבה קול קורא נוסף 'האוסר על האשכנזים שחיטת וניקור התימנים'. איגרת השוחטים התימנים אל הרבנות מתמרמת על איסור זה, 'יען שלא הוחזקו אצלכם לבקיאים ומומחים במלאכתם. ועוד מחמת המנהגים וחלוקי הדעות וכו'. גם קיבלנו עוד אזהרות לבל נשחוט או ננקר'.¹⁸ הרבנות דרשה מן התימנים לשוב ולהיבחן, והפעם דרשה לבחון בנוסף לשוחטים גם את המנקרים. השוחטים נקראו לירושלים ונבחנו בפני הרב אברהם יצחק הכהן קוק, שכהן משנת 1921 כרב האשכנזי הראשון של ארץ-ישראל. התהליך חזר על עצמו:

ואחרי כל השאלות והבדיקות שוב מסרתם לנו תעודות המעידות על בקיאותנו. זה היה ביום ט' שבט תרפ"ב [7 בפברואר 1922]. גם המנקרים שקשרו עליהם המנקרים שלכם, ואחרי שעברו ג' מדורי גיהנם, חסרונות כספיים ובטול זמן של חודש וחצי, קיבלו תעודות מבית דין הגדול בירושלים המעידות ג"כ על בקיאותם.¹⁹

בתחילת חודש ינואר 1923 קיבלו הקצבים התימנים מנחם בן זכריה ויחיא נהמי רשיון לפתוח אטליו בתוך המושבה, בתנאי שישלמו את מס השחיטה כחוק ולא יעלו את מחיר הבשר מעל שלושה וחצי ג"מ [גרוש מצרי] האונקיייה.²⁰ מסתבר שאטליו התימנים מכר בשר במחיר זול יותר ממה שנדרש והתחרה בהצלחה באטליו האשכנזי עד שאילץ אותו להיסגר. תחרות זו וספקות דתיים עוררו שוב את זינגר לפעול נגד השחיטה התימנית ונגד הקצבים התימנים. פנייתו לרבנות הראשית הניבה ב-14 בינואר 1923 כרוז מטעם הרב אברהם יצחק הכהן קוק. הכרוז הזהיר את 'אחינו האשכנזים בראשון לציון', שאסור להם לסמוך על הניקור והשחיטה של התימנים.²¹

הוויכוח הסוער שהתקיים בוועד המושבה בעקבות הכרוז של הרב קוק הסתיים בדחיית דעתם של רבני האשכנזים. הדיון העלה על סדר היום הציבורי חילוקי דעות עקרוניים בנושאי דת ומדינה. אברהם ציפורי, נציג הפועלים, התנגד להתערבות הוועד בעניין כשרות השחיטה: 'הרבנות הראשית רשאית להפיץ מודעות ולהחרים את שחיטת התימנים אך לנו אין להתערב בכל השאלה הזאת'. בעמדתו תמכו אבשלום פיין, נציג החקלאים, וכן עדינה כהנסקי ואריה אתיאל, נציגי התושבים. ואילו דב לובמן, יושב

18 איגרת השוחטים.

19 איגרת השוחטים.

20 פרוטוקול ישיבת ועד המושבה, מס' 353, 6.1.1923, אמר"ל, ע 19.

21 כרוז הרב קוק, כ"ו טבת תרפ"ג (14.1.1923).

ראש הוועד, ומנשה מאירוביץ, שניהם נציגי החקלאים תמכו בעמדת השוחט זינגר ונימקו זאת בצורך להגן על בני הקהילה האשכנזית העוסקים בענף הבשר:

אנו צריכים להתחשב עם פקודות משרד הרבנות בכל השאלות השייכות לנו. אנו אמנם עירייה אך עירייה עברית. ע"י זה שלתימנים עולה בזול המנקר הם יכולים למכור את הבשר במחיר זול וע"י כך מתהווה השגת-גבול [...] אין ברשותנו לשים גבולים בין הקהילות שלנו, אך את מודעת הרב קוק עלינו להדפיס ולהדביקה בתוספת הערה מצדנו.²²

בסוף הדיון הוועד החליט שלא לקבל את פניית הרבנות ולא להתערב בנושא כשרותה או אי-כשרותה של שחיטת התימנים:

1. מחליטים לענות להרב קוק על מכתבו בזה הלשון: היות והעירייה שלנו כוללת בתוכה סוגים שונים של תושבים המפוזרים בין כל התושבים בלי שכונות מיוחדות כגון: אורפלים, תימנים, גורזים, ספרדים וכדומה, אין לנו רשות למנוע מלהחזיק באטליזים שונים, גם של אשכנזים.
2. לה' זינגר החלט לשלוח בחזרה את הקול קורא של הרב קוק ולהודיע לו שהמועצה אינה יכולה להתערב בכל השאלה, והוא רשאי לעשות בו כרצונו הטוב.²³

התגייסות הרב קוק נגד השחיטה התימנית הרעישה את קהל התימנים בראשון לציון. כעסם עליו היה גדול, שהרי הוא בעצמו אישר, כאמור, את כשירות השוחטים בן פנחס-עראקי וטביב בן אברהם בפברואר 1922. הם גם יצאו נגד הרב יעקב מאיר, שבשנת 1921 נבחר לרב הספרדי הראשי בארץ-ישראל, ונגד שאר הרבנים הספרדים שלא פעלו להגן עליהם.²⁴ פסילת השחיטה התימנית הייתה בעיניהם העלבה ופגיעה חמורה בקהילה שלמה על לא עוון בכפה. הם כינסו אסיפת מחאה וניסחו 'מחאה גלויה', שהתריסה במיוחד כנגד הרב קוק על שפסל את השוחטים התימנים כולם מבלי לבדוק את עמדתם ובלי להתייחס לעניין או לשוחט מסוים.²⁵

בנוסף, הרבנים בן פנחס-עראקי וטביב בן אברהם כתבו איגרת אל הרבנות הראשית ובה פירטו את השתלשלות הערעור החוזר ונשנה על כשירותם ועל הפרכתו. מכתבם

22 פרוטוקול ישיבת ועד המושבה, מס' 357, 20.1.1923, אמר"ל, 19 עמ' 19.

23 שם.

24 על התבטלותם של רבני הספרדים בפני הרבנים האשכנזים, ראו: זוהר, להחזיר, עמ' 170-190; בנימין לאו, "על משמתי אעמודה להחזיר עטרה ליושנה": מאבקו של הרב עובדיה יוסף לשמירת ההלכה הספרדית בארץ-ישראל, בתוך: מרדכי בר-און (עורך), אתגר הריבונות, ירושלים תשנ"ט, עמ' 214-227.

25 'מחאה גלויה' [ינואר-פברואר 1923], אוסף פרטי.

מסתיים באזכור הכרוז של הרב קוק ובהפצתו הנרחבת במושבה עד כי 'נמלאו חוצות ראשון לציון הבתים והחצרות חמרים חמרים קו"ק [קולות קוראים] חתומים בשם הרה"ג הרב הראשי לא"י כמהר"ר אברהם קוק האוסרים בכח תורתנו הקדושה את שחיטות וניקור התי' [התימנים] על האשכנזים וכו'. עוד הם מחו על שאותם רבנים שאישרו את בקיאותם אינם מרפים מהם וחוזרים ופוסלים את שחיטתם אף שאין להם עילה הלכתית. הם כתבו:

אנו שואלים את כ' מהם חלוקי הדינים שבינינו בפרט בדיני השחיטה עד שאתם מוכרחים להזהיר ולהכריז ולאסור בכוח תורתנו הקדושה. האם אנחנו מתירים לשחוט מן העורף או שוחטים בסכין פגומה ח"ו שהיא אסורה לאשכנזים ולא לתימנים? אדרבה בדיני שחיטה בפרט אנו מחמירים ואתם מקילים.²⁶

השוחטים והקצבים התימנים המשיכו לעבוד בראשון לציון ובמקביל נמשכו הניסיונות לערער על כשרות הבשר שלהם. בחודש ספטמבר 1924, בעקבות מכתב מהרבנות ביפו כנגד כשרות שחיטת התימנים, נדרש ועד המושבה פעמיים לדון בעניין זה. חבר הוועד, מרדכי ברניצקי, 'מביע התמרמרותו נגד מכתב השו"ב ונגד פסק הדין של הרבנות. לפי דעתו יש כונה להכריז על אחינו התימנים שאינם בני ברית וענין זה הוא אומר, ראוי להוקיע'.²⁷ פרוטוקול של ישיבה אחרת מוסר את דברי אברהם טביב: 'יש לשוחטים התימנים תעודות מהרבנים מיפו ומירושלים, שהם נסמכים לשחיטה ושחיטתם כשרה כשחיטת השו"בים האשכנזים. אין לשים לב אל פסק דין של הרבנים מיפו שהם לא המציאוהו אל העירייה'. טביב דרש 'שהעירייה תפנה אל הרבנות הראשית לשם ברורים על סמך מה נותנים הרבנים קבלה לשוחטים היום, ולמחר הם אוסרים את שחיטתם'.²⁸ ואמנם, ועד המושבה הכיר ביתרונות הכלכליים של עבודת השוחטים התימנים במושבה ונותר בעמדתו שהשחיטה אינה מעניינו: 'זהו ענין של שאלה דתית ושיך לרבנים'.²⁹

מאז שנוסדה ראשון לציון לא היה בה רב ממונה על ענייני הדת. השוחט זינגר הוא שהנהיג את החיים הדתיים, ערך טקסי קידושין ורשם את הלידות והפטירות.³⁰ בשנת 1925 נשלח הרב חיים חרל"פ לכהן כרב המושבה בהמלצת הרב קוק והרבנות הראשית בארץ-ישראל.³¹ בואו העניק חיים חדשים לשאלת שחיטת התימנים. הרב חרל"פ רצה

26 איגרת השוחטים.

27 פרוטוקול ישיבת ועד המושבה, מס' 416, 15.9.1924, אמר"ל, ע' 19.

28 פרוטוקול ישיבת ועד המושבה, מס' 417, 22.9.1924, אמר"ל, ע' 19.

29 שם.

30 ינובסקי, המוסדות הדתיים, עמ' 382.

31 שם, עמ' 386, 389.

להיות בעל הסמכות הבלעדית בענייני השחיטה והניקור ולמנות לתפקידים אלה אנשים המקובלים עליו הנוהגים על-פי הדין האשכנזי. הוא פרסם בחוצות ראשון לציון כרוזים שאין לקנות בשר משחיטת השוחטים התימנים, מינה את האשכנזי הירש כמנקה ודרש מן הקצבים המוכרים לאשכנזים להשתמש בשירותיו. כיוון שהרב חרל"פ לא יכל לפקח כרצונו על הקצבים, הוא אירגן בשנת 1928, בשיתוף עם רב היקב יוסף הלוי, עצומה שנחתמה על-ידי מאה ושניים אנשים מתושבי ראשון לציון, ואשר דרשה מן המועצה לסייע בפתיחת אטליז של קצב אשכנזי, שישווק בשר כשר משחיטה אשכנזית בלבד.³² המאמצים להביא קצב אשכנזי למושבה לא עלו יפה ובספטמבר 1930 החל חבר הוועד מרדכי אברמוביץ לנהל משא ומתן עם הקצב התימני שלום רחבי, בניסיון להעביר אותו לשחיטה אשכנזית. הרב האשכנזי דרש מרחבי להתחייב שלא יעזוב את השחיטה האשכנזית ונראה שדרישה זו היא שערכה את השלמת המשא ומתן.³³ הוועד המשיך לעסוק בסוגיה זו במהלך שנת 1931 וניסה לגייס, ללא הצלחה, קצבים לא-תימנים שיפתחו במושבה אטליז בשר משחיטה אשכנזית.³⁴

ב. שכר השוחטים

כאמור, מראשית שנת 1921 עבדו השוחטים התימנים כשכיריה של מועצת ראשון לציון. לכאורה חל שיפור ניכר במעמדם במושבה כיוון שהייתה להם עבודה קבועה והם היו עובדי המועצה בתפקיד בעל מכובדות דתית וחברתית. אולם אם נבדוק את יחסו של ועד המושבה אליהם, במיוחד אם נשווה זאת ליחסו אל השוחט האשכנזי, נראה שפרנסי המושבה ראו אותם כפחותים ממנו ובמשך כל תקופת עבודתם הקפידו לשמור בעינה על רמת שכרם הנמוכה, שנפלה בהרבה מזה של השוחט האשכנזי. כך למשל, בישיבת הוועד באוקטובר 1924 נערכה השוואה בין מחיר השחיטה בתל-אביב למחיר שחיטת התימנים במושבה. אף שהתברר ששחיטת התימנים זולה מאוד הוחלט שלא להעלות את שכרם.³⁵

32 פרוטוקול ישיבת ועד המועצה [ללא מספר], 27.11.1928.

33 פרוטוקול ישיבת ועד המושבה, מס' 23, 18.9.1930, אמר"ל, ע 21.

34 נציגי הוועד ניסו לשדל את הקצב הספרדי אהרן קלדרון למכור רק משחיטה אשכנזית, אך במהלך המשא ומתן הוא חזר בו ודבק בשחיטה תימנית. בהמשך הזמין הוועד למשא ומתן קצבים אשכנזים מחוץ למושבה. ראו: פרוטוקול ישיבת ועד המושבה, מס' 2, 12.3.1931, אמר"ל, ע 21.

35 בפרוטוקול ישיבת ועד המושבה, מס' 419, 4.10.1924, אמר"ל, ע 19, נכתב: 'מודיעים שבת"א וביפו נחשבת בהמה שמשקל בשרה הוא י"ג רוטל לקטנה וגובים בעד השחיטה 45 ג"מ; וי"ג עד שלושים רוטל – 90 ג"מ, ושלושים ומעלה – 120 ג"מ. התעוררה השאלה בדבר שכר השוחטים התימנים המקבלים 22 ג"מ מכל גלגלת. וכיון שעכשיו יגבו לא מגלגלת כי עם ע"פ משקל, ע"כ יש לקבוע שכר קבוע בעד שחיטתם. מחליטים: להשאיר את שחיטת התימנים כפי שהיה עד עכשיו ולשלם בהשוואה למה שקיבלו קודם בגבול המספרים הרשומים בפנקסים. בעד שחיטת העופות

לא די שמשכורות השוחטים התימנים היו נמוכות, הן אף היוו ערובה בידי הוועד לתשלום המסים של התימנים.³⁶ על כך החליט ועד המושבה במאָרס 1925: 'התימנים לא השתתפו גם השנה במסי המועצה שהוטלו עליהם, לבד מיוצאים מן הכלל. מחליטים: לגבות מן התימנים את מסי המועצה ע"י עיקול הכספים שעליהם לקבל מהוועד מדי חודש, המגיעים מהשוחטים התימנים, לנכות ממשכורתם וכדומה'.³⁷ עוד באותו חודש חידש הוועד את החלטתו הקודמת להמשיך ולשלם שכר נמוך לשוחטים התימנים,³⁸ ואילו בראשית שנת 1927, לאחר שהם התלוננו ששכרם הפעוט 350 גר' לחודש אינו מספיק להם ללחם צר, הוסיף הוועד לשכרם לירה אחת בחודש.³⁹ מה היה שכרו של השוחט האשכנזי? בשנת 1928 הגיע שכרו של השוחט זינגר ל-12 לירות בחודש. בראשית אותה שנה הוא חלה ולא יכל להמשיך בעבודתו (הוא נפטר במאָרס 1928).⁴⁰ שכר זה היה גבוה בהרבה משכר שני השוחטים התימנים גם יחד, שכל אחד מהם קיבל 4.5 לירות לחודש. בינואר 1928 שכרה המושבה את שלום פבזנר כשוחט האשכנזי החדש. בניגוד לזינגר, שמילא לפחות עד שנת 1925 תפקידים דתיים נוספים על השחיטה, נשכר פבזנר כשוחט בלבד. חרף זאת נקבע שכר השוחט האשכנזי המתחיל ל-5 לירות.⁴¹

ועד המושבה, שמעתה התחייב לשלם לשני השוחטים האשכנזים יחד 17 לירות לחודש, ביקש להקטין את הוצאותיו ועל כן פיטר את טביב בן אברהם מעבודתו במועצה, ועמו כנראה גם את שלום בן פנחס-עראקי. אולם השוחטים התימנים לא הפסיקו לעבוד. ארבעת הקצבים התימנים שפעלו במושבה בעת הזאת וכן הקצב הספרדי סרבו לשחוט אצל השוחט פבזנר, המשיכו לעבוד עם השוחטים התימנים ושילמו להם את שכרם.⁴² מצב זה גרם להפסד כספי למועצה שהתקשתה לגבות מס על

יקבלו החצי. המחצית השניה – בשביל העיריה. שחיטת העופות עפ"י פתקאות. עשרת הגרושים לצרכי השכונה של התימנים יקבלו התימנים גם להבא מכל גלגלת.

36 בשל מחלוקת עם המושבה הפסיקו באותה עת כמעט כל התימנים לשלם מסים לוועד המושבה. ראו הערה 15.

37 פרוטוקול ישיבת ועד המושבה, מס' 442, 7.3.1925, אמר"ל, 19 15.

38 בפרוטוקול ישיבת ועד המושבה נרשם: 'משלמים לשוחטים התימנים 22 גרוש בעד שחיטת עגל ע"פ החשבון הזה: מחיר 3 אוקיות בשר 18 גרוש וארבעה גרוש במזומן (כפי שהיו מקבלים מהקצבים) סה"כ 22 גרוש. ובעד פרה משלמים להם 43 גרוש (39 גר' מחיר 6.5 אוקיות בשר וארבעה גרוש מזומן)'. פרוטוקול מס' 195, 31.3.1925, אמר"ל, 18 15.

39 פרוטוקול ישיבת ועד המושבה, מס' 528, 8.1.1927, אמר"ל, 19 15.

40 פרוטוקול ישיבת ועד המושבה, מס' 575, 8.1.1928, אמר"ל, 19 15. ועד המושבה המשיך לשלם לו את שכרו בעת חוליו.

41 פרוטוקול ישיבת המועצה, מס' 580, 22.1.1928, אמר"ל, 19 15.

42 פרוטוקולים ישיבת ועד המושבה [ללא מספרים סידוריים], 27.11.1928, אמר"ל, 19 20; 10.12.1928, שם.

השחיטה, וועד המושבה נאלץ לשכור מחדש את שלום בן פנחס-עראקי ואת טביב בן אברהם.

בראשית 1929 הועיד ועד המושבה לתקציב השוחטים 12 לא"י לחודש.⁴³ נקבע שמתוך סכום זה ישולם לפבזנר 7 לא"י ולשני השוחטים התימנים יחדיו 5 לא"י.⁴⁴ באוגוסט 1929 הוסיף ועד המושבה לשכרו של השוחט האשכנזי בכך שנתן לו מונופול על שחיטת העופות: 'סוכן המועצה למכירת הפתקאות לשחיטה יהיה להבא מר פבזנר. לפרסם מודעה ששחיטת עופות בלי פתקאות אסורה בהחלט. ולהודיע הדבר לשוחטים התימנים'.⁴⁵ התימנים ניסו להתעלם מן ההוראה שהדירה אותם משחיטת עופות ומהכנסה נוספת אך הוועד טרח להעמידם על מקומם ודרש מהם לא לשחוט תרנגולות.⁴⁶

בסוף שנת 1929 קיפח ועד המושבה את שכרם של השוחטים התימנים עוד יותר. המועצה עמדה להזמין שוחט אשכנזי חדש במקום פבזנר וזה תבע שכר של 10 לא"י לחודש. הוועד החליט שמתוך התקציב של 12 הלא"י המיועדים לשוחטים, ישולמו 8 לא"י לחודש לשוחט האשכנזי ולכל שוחט תימני ישולמו 2 לא"י לחודש בלבד.⁴⁷ השוחטים התימנים ערערו על הרעת תנאי שכרם, אולם ועד המושבה דחה אותם והציע להם, כביכול, פתרון: 'המועצה מסכימה להסתפק בשוחט תימני אחד שיקבל 4 לא"י בחדש מהמועצה והסכומים המקובלים מאת הקצבים. אין ביכולתנו להגדיל את משכורתם'.⁴⁸ למרות שכרו הגבוה, לא הייתה לשוחט האשכנזי תעסוקה רבה. הקצבים התימנים, ששלטו בעסקי הקצבות במושבה, השתמשו בשירותי השוחטים התימנים וסירבו להחליפם. כך קרה שהשוחט האשכנזי קיבל שכר גבוה, אך כמעט ולא עבד ואילו השוחטים התימנים המשיכו לעבוד וקיבלו עבור עבודתם שכר מצער.

אפלייתם של השוחטים התימנים בולטת גם בתנאי הפנסיה שלהם ובגמלת השארים שהקצתה להם המושבה. כאשר פרש שלום בן פנחס-עראקי מן העבודה בשנת 1938,

43 בדיוני ועד המושבה בשכר השוחטים שנערכו בפברואר 1929 הוחלט להציע לשוחט פבזנר 4 לא"י לחודש וכן דירה בבית הקרנטין ולשוחטים טביב ובן פנחס [עראקי] יחד 4 לא"י. כנראה שפבזנר לא הסכים לשכר זה, ולכן הועלה התקציב ל-12 לא"י. פרוטוקולים מישיבות ועד המושבה, מס' 12, 9.2.1929, אמר"ל, 21 ע 13; מס' 17.2.1929, שם.

44 פרוטוקולים מישיבת ועד המושבה [ללא מספר סידורי], 10.3.1929, אמר"ל, 15 ע 20; 19.8.1929, שם. בדיון לקביעת שכר השוחטים, שהתקיים בחודש מארס, הציע אליעזר מזל, נציג הפועלים, להקציב לשוחט פבזנר 7 לא"י ואילו לשני השוחטים התימנים גם יחד 4 לא"י. מאירוביץ השיב לו שחוקת כנסת ישראל מגינה על השוחטים מעדות המזרחיות. וכך זכו השוחטים בעוד חצי לירה לכל אחד.

45 פרוטוקול ישיבת ועד המושבה, מס' 54, 21.8.1929, אמר"ל, 15 ע 21.

46 פרוטוקול ישיבת ועד המושבה, מס' 19, 23.7.1930, אמר"ל, 15 ע 21.

47 פרוטוקול ישיבת ועד המושבה [ללא מספר סידורי], 17.12.1929, אמר"ל, 15 ע 20.

48 פרוטוקול ישיבת ועד המועצה, מס' 4, 11.3.1930, אמר"ל, 15 ע 21.

הוא לא קיבל דמי פנסיה; כשפרש השוחט טביב בן אברהם (בשנת 1932 לערך), הוא קיבל 1.5 לירה לחודש כפנסיה. לאחר מותו בשנת 1935, הקציבה המועצה לאלמנתו 18 לא"י לשנה כסכום הפנסיה השנתית. לעומת זאת, אלמנת השוחט זינגר, שנפטר בשנת 1928, קיבלה 144 לירות לשנה כשיעור משכורתו השנתית המלאה.⁴⁹

ג. סיכום

עד סוף שנות השלושים שלטו התימנים בתחומי השחיטה והקצבות. אולם, חרף מרכזיותם בענף הבשר לא היה בכוחו של מעמדם לשמש גשר של ממש להבנה בין תימנים לאשכנזים, או להגביר את יכולת התימנים להשתלב בחברת הרוב השלטת ולשפר את מעמדם בה. כמה גורמים עמדו למכשלה בעניין זה. אחד מהם נעוץ באינטרסים כלכליים וברצון לשמר משרות דתיות ואת מנהגי השחיטה האשכנזים (מנהגים שלקוחות הבשר האשכנזים לא דקדקו בהם). במאבקם להגן על החזקה האשכנזית בענף השחיטה והקצבות, העצימו אלה את חשיבותם הדתית ומשמעותם ההלכתית של ההבדלים במנהגי הניקור, שהם מקלים יותר אצל התימנים. הניקור התימני הוצג כפסול וכתוצאה מכך הוצגה גם שחיטת השוחטים התימנים – אף שהוסמכו על-ידי רבני האשכנזים והספרדים – כמתבצעת שלא על-פי ההלכה. מכאן קצרה הדרך לקביעה שהבשר הנמכר באטליזי התימנים אינו כשר. בשל תפקידו נחשב השוחט כבעל מעמד מכובד שזכה להערכה רבה במושבה.⁵⁰ אולם עקב הספק שהוטל חוזר והטל בכשירות השוחטים התימנים, נגרע מעמדם לפחות במידה מסוימת בעיני בני המושבה האשכנזים.

גורם מכשיל נוסף קשור ברגשות של דחיית האחר, בעל המוצא האתני והתרבותי השונה, שהתגלו בקרב פרנסי המושבה. נהיר היה לראשי המושבה שעבודתם של השוחטים התימנים שירתה את צורכיהם של כלל התושבים בבשר כשר. הם גם הכירו שפעילות השוחטים, הקשורה בעבודת הקצבים התימנים, גרמה לתחרות שהוזילה את מחיר הבשר. עם זאת, במשך יותר מעשר שנות עבודתם עבור המושבה, קיפחו פרנסיה את שכרם לעומת השכר הגבוה בהרבה ששילמו לשוחטים האשכנזים. בתשלום השכר הנמוך ובקיצוץ המתמשך שנעשה בו כדי להגדיל את חלקו של השוחט האשכנזי, ניצלו ראשי המושבה את מצוקת הפרנסה שלהם. הם יצאו מתוך הנחה שהשוחטים התימנים יעדיפו להשתכר ולו גם שכר נמוך ובלבד שמקור פרנסתם לא יקופח. באופן זה נוצר מוקד של התמרמרות ואי-שביעות רצון, שנוסף על נקודות החיכוך שהיו זרועות בין כך ובין כך בשלל היחסים בין תושבי המושבה האשכנזים והתימנים. המקרה שתוארנו, שבו מילאו תפקיד גורמים דתיים ומנהיגות חילונית, משרטט תמונה מייצגת בתהליך

49 פרוטוקול ישיבת ועד המושבה [ללא מספר סידורי], 15.8.1935, אמר"ל, ע 25.

50 ינובסקי, המוסדות הדתיים, עמ' 382.

דחיקתם הכלכלית והחברתית של התימנים (וכן של מזרחים אחרים) לשוליה של החברה הדומיננטית ביישוב היהודי.⁵¹

עבודת השוחטים והקצבים הקטינה אפוא רק במידה מועטה את המרחק בין התימנים לאשכנזים בראשון לציון. על אף הספק שהוטל בשחיטה התימנית, האשכנזים היו צרכניה העיקריים ובכך הודיעו שהם מקבלים את מנהגייהם הדתיים ואף נהנים מהם. במהלך שנות עבודתם ניהלו הרב טביב בן אברהם והרב שלום בן פנחס-עראקי מגעים שוטפים עם מנהיגי המושבה, ואלה למדו להכירם ולכבדם כ'נכבדי התימנים'.

בנוסף, אשכנזים שבאו לקנות בשר אצל הקצבים התימנים, שפתחו חנויות בשוק המושבה, קשרו עמם קשרים שהיו שונים באופן מהותי מסוג היחסים הרווח בין האיכרים לתימנים. כלומר, מצד אחד בעלי הכוח, המעבידים והמעניקים זכויות לקבלת שירותים, ומן העבר השני התימנים החלשים, שכירי היום, הנזקקים לשירותי המושבה. הצלחת הקצבים התימנים, במיוחד יחיא נהמי ושלמה טביב, ביססה את מצבם הכלכלי ואת מעמדם בקהילה התימנית ובמושבה בכלל. באופן זה, השתלבות התימנים בתחום השחיטה ושליטתם בענף הקצבות, שנשארה בעינה במשך שנות השלושים, שימשו כלי, מוגבל אמנם, להתקרבות בין תימנים ואשכנזים במושבה על בסיס שונה ממה שהורגלו אליו. תחום זה נוסף לכמה נקודות מפגש דומות אחרות בין תימנים ואשכנזים, בין ממשפחות האיכרים ובין תושבים אחרים שנספחו למושבה כגון, פעילותם של תימנים כבעלי מלאכה עצמאים וסוחרים זעירים (במידה מסוימת בעבודת פועלים תימנים ואשכנזים ביקב).

51 על דחיקתם הכלכלית והחברתית של המזרחים בחברה הישראלית כמקורה של תחושת הקיפוח המזרחית, ראו: יואב פלד, 'חידה ושמה ש"ס', בתוך: פלד, ש"ס, עמ' 71-52. השוו: עראקי קלורמן, התיישבות.

